

1. KAPITEL

MAGESKIFTET

Godsarronderingstiden

Reformationen medførte andet og mere end et åndeligt tidehvert i Danmark. Samfundsforholdene var allerede så småt under omdannelse, men nu åbnedes nye muligheder.

Medvirkende hertil var den almindelige prisstigning, som prægede Europa i det sekstende århundrede, og som herhjemme sporedes for alvor fra omkring 1540. Den kom ikke mindst kornpriserne til gode. De menes at være mere end tredoblet ¹.

Det blev mere indbringende at dyrke jorden; men skal man avle meget korn, er det bedst at have store marker, og datidens herregårde var gennemgående små. Skulle de gøres større, krævede de imidlertid mere arbejdskraft, og mere arbejdskraft betød flere hoverigørende bønder. Når en væsentlig del af kronens og adelens bøndergods var strøgods, måtte der først ske en samling, hvis de verdslige godsejere skulle få lige så velafrundede besiddelser som en del af den katolske kirkes herreklostre.

Andre omstændigheder end den økonomiske udvikling kan have spillet ind for at vække interessen for godssamling og hovedgårdsforøgelser ², og de første skridt var allerede taget i kong *Hans'* tid, men de efterfølgende urolige perioder satte midlertidig bom for udviklingen. Under *Christian 3* kom der atter gang i arbejdet, og selv om kronen havde lensmænd rundt om i landet til at føre opsyn med dens gods, kunne kongen have en selvstændig interesse i at deltage, ikke mindst når han samtidig arbejdede med en omlægning af lensvæsenet for at styrke kronens indtægter. For *Frederik 2's* vedkommende kom hertil interessen i at samle store sammenhængende jagtområder, en interesse, som ikke mindst tog sigte på Nordsjælland ³.

Ved Reformationen blev den katolske kirkes gods konfiskeret af staten, og selv om kirker og præstegårde opretholdtes, fik kronen dispositionsret over en meget stor godsmasse. Før Reformationen anslås kirkens gods til ca. 35 pct. af

landets jordegods, medens kronen og adelen hver ejede ca. 25 pct. Godt hundrede år senere anslås kronens gods til 50 pct. og adelens til 40 pct.

Den godsmasse, som i 1536 blev frigjort for kirkens „døde hånd“, kom umådelig tilpas. Man handlede nemlig ikke jordegods på samme måde som nu, hvor faste ejendomme sælges og købes, som om de var løsøre. Både kronen og adelen klamrede sig til det gods, de besad, og de bitre kampe, der udspillede i uddøende adelsslægter, vidner om datidens hårdnakkede vedhængen ved arvejorden. Men selv om man ikke solgte sin jord, kunne den omsættes på anden måde; man kunne bytte, når der blot fandtes en anerkendt målestok for de værdier, der ombyttedes. Her er baggrunden for de mange mageskifter mellem kronen og adelen og mellem adelsfamilierne indbyrdes, og blandt mageskifterne indtager det, som er grundlaget for *Herlufsholm*, en fremtrædende plads.

Nytårsdag 1559 blev *Frederik 2* Danmarks og Norges konge; men før han kom i gang med fredens gerning, var der en krig med Ditmarsken, som skulle udkæmpes. Da den var heldigt overstået, blev der taget fat, ikke mindst i Nordsjælland, som lå bekvemt for hovedstaden og rummede særdeles gode jagtmuligheder.

I Nordsjælland havde kronen i 1558 erhvervet Faurholm gods ved mageskifte med det tidligere bispegods Tølløse ⁴. Hertil kom Esrom og Æbelholt klostres gods; men endnu i 1559 gav *Frederik 2* to gårde i Nordsjælland til lensmanden på Roskildegård *Herluf Trolle* ⁵. Gennem sin hustru *Birgitte Gøje* var denne lensmand i forvejen besidder af et stort jordegods i Nordsjælland, og gaven kan have været et led i en forud lagt plan. Den blev slutstenen på private godserhvervelser i Nordsjælland for lange tider.

Et år efter denne kongegave gik der den 27. marts 1560 bud til *Herluf Trolle* om at undersøge, hvilke ejendomme Universitetet, Roskilde Domkapitel og adelen havde i Nordsjælland. Allerede nogle uger senere sendte han kongen en liste over domkapitlets gods og en foreløbig liste over adelens gods, og den 7. maj fik 17 adelige godsejere ordre til at mageskifte med kronen ⁶.

Skovkloster - Hillerødsholm

Det mageskifte, som interesserer her, er imidlertid det, om hvis forberedelse vi ved mindst. Man kan dog ane, at det har været på tale i nogen tid, før det blev nedfældet på pergament under et rigsrådsmøde i Odense. Her gav *Frederik 2* den 1. juli 1560 *Herluf Trolle* og *Birgitte Gøje* skøde på en del af det sekulariserede *Skovkloster*, medens de tilskødte kronen en del af deres jordegods ⁷.

En Pædagogisk Skole... Kronens skøde på en del af Skovklosters gods til Herluf Trolle og Birgitte Gøje, dateret „Odense, den første dag Juli. An. D. M.D.L. på det Tiende”. Kongens underskrift ses nederst til venstre, men seglet er forsvundet. (Herlufsholms arkiv). Dette dokument tillige med den originale fundats og Birgitte Gøjes skødebrev mentes for 100 år siden ødelagt ved Christiansborg Slots brand i 1794, hvorfor Herlufsholm måtte søge ejendomsdom på sit gods. Herimod protesterede godsets fæstere, men protesten afviste — selvfølgelig.

Kronen afstod gård og bygninger på klosteret, Næstved Mølle (Magle Mølle), 126 bøndergårde, 1 kirkegård (jord tilhørende en sognekirke), 7 øde jorder og 6 huse uden jord, medens ægtefællerne afstod *Hillerødsholm* og *Græsedede* hovedgårde, Græsedede Mølle, 101 bøndergårde, 2 kirkegårde, 9 gårdsæder (husmandsbrug med jord) og 16 huse. En gennemgang af Herlufsholms gods viser imidlertid, at beskrivelsen ikke er nøjagtig, i hvert fald for så vidt angår jorder og huse; men noget lignende gør sig antagelig gældende med hensyn til det gods, kronen modtog, og større betydning for de ombyttede værdier har unøjagtighederne næppe.

I historieforskningen var det fra *Christian 4's* tid den gængse — antageligt polemisk betonedede — opfattelse, at adelen ved sådanne mageskifter tiltvang sig fordele på kronens bekostning; men i nyere tid hersker der enighed om, at der forud for mageskifterne gik en nøje værdiansættelse af de ejendomme, som påtænkte ombyttet, og at kronen som helhed vandt ved mageskifterne ⁸. Hermed være ikke sagt, at kronens medkontrahenter blev forfordelt, og ser man overfladisk på mageskiftet mellem Frederik 2 og Herluf Trolle og Birgitte Gøje, kan man få det indtryk, at ægtefællerne gjorde en særdeles god handel.

I talmæssig henseende er der overvægt i det gods, som de modtog, og prøver man at anslå det til datidens handelsværdi, bliver misforholdet større. Historikeren og herlovianeren *T. A. Becker*, som var den første, der brød med den ældre opfattelse af mageskifterne, har i sin bog om *Herluf Trolle og Birgitte Gøje* anslået værdien af det bøndergods, de modtog, til 802 tønder byg, medens værdien af det, som de afstod, kun var 772 tønder. Andetsteds har han på grundlag af Ordinansen for skolen anslået den årlige indtægt af Herlufsholms bøndergods i 1567 til godt 964 tønder rug eller byg ⁹. Efter en opgørelse på grundlag af de omregningstakster, man benyttede til Matriklen af 1664, kommer jeg til, at ægtefællerne modtog bøndergods med godt 940 tønder hartkorn, medens de afstod gods med godt 880 tønder hartkorn. Men der indgik jo, som Becker gør opmærksom på, andet end bøndergods i mageskiftet. Der medfulgte hovedgårdenes enemærker, vænger, hestehaver, humlegårde, fiskevande og al anden herlighed, og enemærkerne omfattede både mark og skov. Disse værdier kender vi ikke; men selv om det hundrede år senere sagdes, at Herlufsholm hovedgård aldrig var anslået til hartkorn ¹⁰, kan man gå ud fra, at ægtefællerne var ganske klar over værdien af det, som de afstod, medens kongen og rigsrådet var lige så klar over værdien af det, som kronen afstod. Skovklosters sidste abbed havde vel ikke været mere villig til at give besked om klosterets ejendomme end de øvrige abbeder ¹¹; men da kronen i efteråret 1559 gjorde ende på klostets samfundet, har man kunnet få alle nødvendige oplysninger ¹².

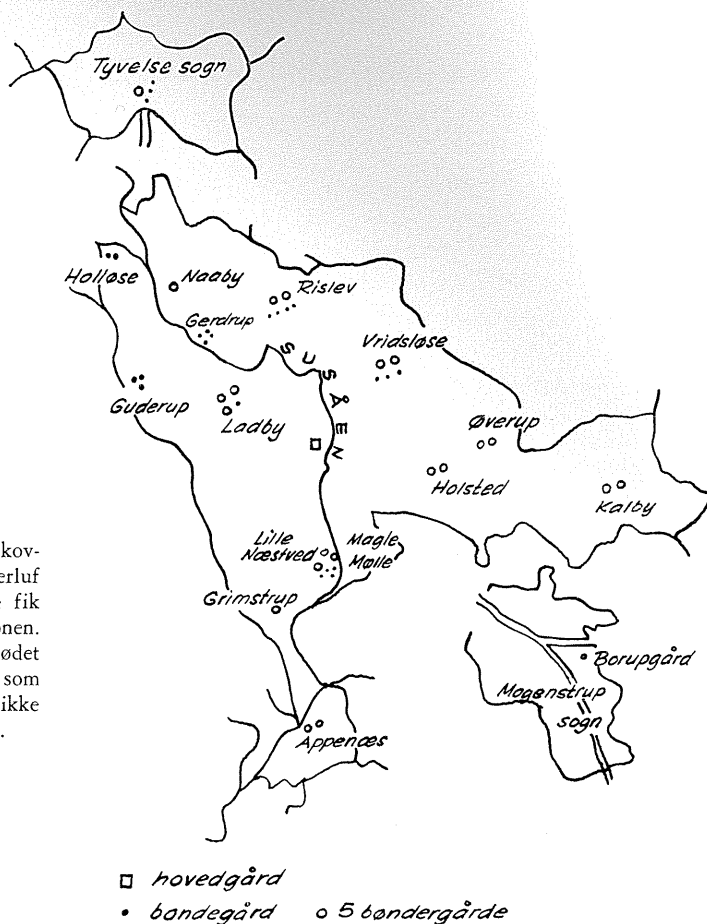
Kort over beliggenheden af det gods, som kronen erhvervede ved mageskiftet med Herluf Trolle og Birgitte Gøje. (Forf. tegning).

- hovedgård
- bondegård ○ 5 bøndergårde

Kortet over det gods, som kronen modtog, viser, at der i ordets egentligste forstand var tale om strøgods. Men når man hører, at kronen i de nærmest følgende år bortbyttede 41 gårde med gods fra Roskilde Domkapitel og 4 gårde med adelsgods, medens den bevarede hovedgårde, huse, gårdsæder, mølle, kirker og 56 gårde i Nordsjælland og kunne lægge de resterende gårde (2 i Sorø amt, 5 i Holbæk amt, 2 i Præstø amt og 1 på Lolland) under lensmænd, må man indrømme, at kongen ikke gjorde en dårlig forretning ¹³. Det samme gælder Herluf Trolle og Birgitte Gøje. De fik, som det følgende kort viser, en ualmindelig velarronderet besiddelse omkring deres nye hovedgård, og kun 9 gårde i større afstand fra denne. Medtagelsen af disse gårde, hvoraf Borupgård i Mogenstrup sogn var på 13 tønder hartkorn, medens de 8 gårde i Tyvelse repræsenterede godt 88 tønder hartkorn, tyder absolut på en indgående vurdering forud for mageskiftet, idet begge parter havde andet gods. Ægtefællerne ejede adskiligt flere gårde, også på Sjælland, og så sent som 3 uger før mageskiftet erhver-

Kort over den del af Skovklosters gods, som Herluf Trolle og Birgitte Gøje fik ved mageskiftet med kronen. Den ikke i mageskifteskødet omtalte gård i Rejnstrup, som de fik til præstegård, er ikke medtaget. Ca. 1:160 000. (Forf. tegning).

vede de 2 gårde i Nordsjælland. Under Skovkloster hørte andre gårde nærmere ved kernen end de omtalte ni.

En ting er i hvert fald sikker, nemlig at ægtefællerne ikke kunne have baseret den kommende stiftelse på deres hovedgårde og strøgodset uden at løbe en stor risiko for dens økonomiske forlis. Kendsgerningerne viser, at Herlufsholm ingensinde magtede at administrere fjerntliggende gårde.

Herluf Trolles og Birgitte Gøjes indstilling

Når der alligevel er grund til at beskæftige sig så indgående med de ombyttede værdier, skyldes det, at hverken *Herluf Trolle* eller *Birgitte Gøje* indlod sig på mageskiftet med større glæde. De nærde begge forkærlighed for det nordsjællandske gods, og det var ingen hemmelighed, at de ikke så med blide øjne

på den unge brushane, som var deres medkontrahent. Herluf Trolle delte sine standsfællers syn på *Frederik 2*, og Birgitte Gøje hørte til dem, der modarbejdede hans forbindelse med *Anna Hardenberg*, som hun hellere så gift med sin søstersøn *Oluf Mouritsen Krognos*¹⁴. Begge dele kunne tænkes at føre til, at kongen søgte at vinde dem ved gavmildhed, og at Herluf Trolles kolleger i rigsrådet så igennem fingre hermed. Men vi må alligevel hellere gå ud fra, at der lige som i de bedre oplyste sager er mageskiftet værdier, der indbyrdes var afstemt så godt, som man formåede det.

Men der måtte overvindelse til, før ægtefællerne kunne se de lyse sider ved mageskiftet.

Da Herluf Trolle i 1554 fratrådte som lensmand på Krogen (Helsingør), havde ægtefællerne taget fast bopæl på Hillerødsholm, som de forsynede med en standsmæssig bygning. Hidtil havde den været en almindelig bondegård på godt 21½ tønder hartkorn, men nu blev den oprettet til sædegård, og i 1559 lagdes den ene af de gårde, som Herluf Trolle fik af kongen, under den. Han skriver selv i hustruens jordebog, at Skuerødgården lå Hillerødsholm til „stor trængsel“, hvorfor han lagde den øde, og det er tænkeligt, at ægtefællerne også på anden vis har forbedret avlingen til Hillerødsholm. Endvidere havde de gennem mageskifter med deres slægtninge arbejdet på at samle mest muligt jordegods i Nordsjælland.

Herluf Trolle var den mindst velhavende af dem. Hans hele arvegods anslås til 30 bøndergårde¹⁵, hvoraf fire indgik i mageskiftet. Birgitte Gøje var derimod særdeles velhavende. Hun var for det første datter af rigshofmester *Mogens Gøje* (død 1544), som efter samtidens mening var lige rig på børn og herregårde. Af de første havde han i to ægteskaber 20, og fra ham arvede hun bl. a. den ene halvpart i det nordsjællandske gods, medens den anden blev tilbyttet ved mageskifter med hendes søskende. For det andet havde hun omkring 1554 arvet 6 gårde fra sin søstersøn *Ebbe Andersen Galt*, og få måneder før mageskiftet med kronen havde hun forøget sit gods ved arv fra helbroderen *Eskil Gøje*. Her fik hun 15 af de gårde, som indgik i mageskiftet. Alt ialt måtte begge de nordsjællandske hovedgårde med kirker, mølle, gårdsæder og huse betragtes som Gøje-gods, og det samme gjaldt omkring 90 af de bøndergårde, som kronen modtog. Resten var købegods, hvorover slægten ikke havde så stor ret som over arvegodset¹⁶.

I en fortegnelse over det gods, som ægtefællerne gav til Herlufsholm stiftelse¹⁷, skriver Herluf Trolle, at ægtefællernes anpart i Herlufsholm er „vederlag for den store bygning og bekostning, vi havde gjort på Hillerødsholm gård, som nu Frederiksborg kaldes“, og i Birgitte Gøjes jordebog¹⁸ rister han følgende minderune over mageskiftet:

„Mdlx (1560) begærede kongelig majestæt kong Frederik den anden, min allernådigste herre, min kære hustru sædegård Hillerødsholm, som jeg havde bygget, hvilket jeg ikke kunne nægte hans kongelige majestæt; med min kære hustru, Birgitte Gøjes bevilling og samtykke og med hendes råd tilskiftede jeg hans kongelige majestæt dette hendes jordegods, som hun havde, som herefter følger, og noget af mit arvegods, og findes her klar besked i bredden, hvor det haver sig om samme gods, så at man kan lettelig se og vinde besked, hvad jeg Herluf Trolle haver handlet og gjort, og det skal sig så befindes i sandhed og er ret. Gud være lovet, som ved Christi ånde haver givet sine tjenerne at være oprigtige. Og skal min kære hustru bevidne, at hendes er forbedret i min værge og ikke forarget. Gud være lovet for sin gave og velsignelse. Amen. Alting kommer af Gud.

Herloff Trolle.“

Ud af disse sætninger lyser sorgen over at skulle forlade Nordsjælland, men tillige forståelsen af, at det opnåede resultat ikke var at kimse ad. Sidst, men ikke mindst vidner de om, at Herluf Trolle også i denne situation var rede til at efterleve de ord, han nogle år senere udtalte om forpligtelsen ved at bære gyldne kæder. Har man en konge, må man respektere hans ønsker, selv om det gør ondt, og selv om man ikke ynder ham som menneske ¹⁹. At Birgitte Gøje havde samme opfattelse, er man ikke i tvivl om.

Herluf Trolle kom dog ikke til at slippe Hillerødsholm lige med det samme, idet han blev den første lensmand på det nye Frederiksborg len og kom til at forestå opførelsen af det første slot på ejendommen. Om han også er mester for de to tavler, som forevige mageskiftet, får stå hen; men udelukket er det ikke. Hans loyalitet over for kongen kan godt have strakt sig så langt, at han tog sine velkendte poetiske gaver til hjælp. Versene på tavlerne siger:

„Friderick then anden goed och from
hans naade gjorde thette bytthe
Att hyllersholm under Kronen kom
oc herlof till Skougkloster flitthe
M . D . LX“

„Fridericksborg er nu mit nafn
Konig Friderick lod mih saa kalde
Af hannum gaar saa vide safn
Ofuer herrer och furster alde“ ²⁰.

Derimod synes det godtgjort, at den bekendte guldmønt — brakteaten — med bogstaverne HB, årstallet 1560 og en del af Birgitte Gøjes valgsprog ikke er slået til minde om mageskiftet ²¹. Ud fra ældre tiders tankegang må man heller ikke undre sig over, at kvinden gled i baggrunden, selv om hendes andel var den største. Derfor er andre minder som navnet „Herluf Trolles Tårn“ på det gamle skolehus på Frederiksborg og „Trollesminde“ på en omkring 1840 anlagt gård også knyttet til manden.

Herluf Trolle og Birgitte Gøje var ikke færdige med at mageskifte. Herom vidner adskillige kilder; men dette arbejde kom med en enkelt undtagelse ikke til at berøre Herlufsholm.

Frederik den Andens Frederiksborg, som opførtes under Herluf Trolles ledelse. (Frederiksborg). Længst til venstre i husrækken ses det høje tag af den bygning, hvori kongens latinskole holdt til, og som endnu kaldes „Herluf Trolles Tårn“.

Resten af Skovklosters gods

For Skovkloster var dødsdommen på en vis måde afsagt allerede i 1536; men endnu i 23 år fik det lov til at bestå som munkesamfund, omend det i årene 1537-1555 var bortforlenet til den tidligere århusbisp *Ove Bille*, som gik ind på ikke at modarbejde reformationen ²². Af det gods, som kronen beholdt efter mageskiftet, blev 9 gårde givet til *Frederik 2's* yndling borggreve *Frederik v. Dohna*, medens 1 gård en uge efter mageskiftet blev givet til *Herluf Trolle* og *Birgitte Gøje*. Yderligere 1 gård blev bortgivet, 19 gårde i Bårse og Hammer herreder blev pantsat, 1 gård i Bårse herred blev bortforlenet, 3 gårde i Tybjerg herred blev solgt, og 48 gårde blev afstået ved mageskifte. Heraf gik de 42 til Roskilde Domkapitel. De resterende 79 gårde, hvoraf størsteparten lå i Bårse og Hammer herreder, forblev i kronens eje, og det samme var tilfældet med kirkerne i Tjæreby og Vallensved, de falsterske jorder, købstadgodset og møllen i Ferslev ²³.

Skovklosters saga var endt. Herlufsholms skal til at begynde.